

“Rabbim Beni Terbiye Etti (Eddebenî Rabbî)” Rivâyetinin Sıhhati ve Rivâyetin Anlamı Üzerine Bazı Mülâhazalar

The Reliability of The Narration "My Lord Has Educated Me" and Some Considerations on the Meaning of Narration

Ufuk DAĞLIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı

Assist. Prof., Bülent Ecevit University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Hadith

ufuk_daglioglu@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-0549-4084

Makale Bilgisi / Article Information	
Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:	18 Mart 2023 / 18 March 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted:	07 Mayıs 2023 / 07 May 2023
Yayın Tarihi / Date Published:	20 Temmuz 2023 / 20 July 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Temmuz 2023 / July 2023
Cilt / Volume: 9, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 676-702.	

Atıf / Cite as: Dağlıoğlu, Ufuk. “Rabbim Beni Terbiye Etti (Eddebenî Rabbî), Rivâyetinin Sıhhati ve Rivâyetin Anlamı Üzerine Bazı Mülâhazalar [The Reliability of The Narration "My Lord Has Educated Me" and Some Considerations on the Meaning of Narration]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 9/2 (Temmuz/July 2023), 676-702. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8104231>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ufuk DAĞLIOĞLU).

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

“Rabbim Beni Terbiye Etti (Eddebenî Rabbî)” Rivâyetinin Sıhhati ve Rivâyetin Anlamı Üzerine Bazı Mülahazalar

Öz

Müslümanlar sahâbe asrından bu tarafa kendisine Kur'ân'ı açıklama görevi verilen Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerine en üst derecede önem vermiş ve O'na (s.a.v.) ittibâ etmeyi birinci vazife saymışlardır. Bu durum hadislerin bir yandan İslam coğrafyasında hızlıca yayılmasını sağlarken diğer yandan da sahîhinin sakîminden ayırt edilerek merfû olanlarının belirlenme çaba ve çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu ilmî çalışmalar esnasında aynı metne sahip bazı rivâyetler muhaddislerin farklı ictihâdları neticesi bazen sahîh bazen zayıf bazen de merdûd kategorisinde yerini almıştır. Tetkik etmeye çalıştığımız “Beni Rabbim terbiye etti” rivâyeti halk arasında meşhûr olması yanında tefsîr, tasavvuf ve edebiyat eserlerinde de kendisine çokça atıfta bulunulan bir haberdir. Bu rivâyetin aslının olmadığını iddia edenler olduğu gibi zayıf hatta çok zayıf olduğu kanaatini taşıyanlar bulunmaktadır. Nâdir olsa da sahîh olduğunu ifade edenlere de rastlanılmaktadır. Ancak mezkûr rivâyetin sıhhati hakkında görüş beyân edenlerin verdikleri hükümlerin gerekçelerini ortaya koymamış olmaları câlib-i dikkattir. Bu durum rivâyetin sıhhatinin sened itibariyle tafsilî tetkikini zorunlu kılması yanında rivâyetin sebeb-i vürûdundan bağımsız ele alınmasının yol açtığı anlam kaymasına dikkat çekmeyi gerekli kılmaktadır. Üzerinde gerek sened gerekse metin yönüyle tafsilatlı herhangi bir çalışmanın yapılmadığı bu rivâyetin tarafımızca her iki yönüyle detaylıca ele alınması çalışmamızın özgün yönünü oluşturmaktadır. Yaptığımız bu çalışma, “Eddebenî Rabbî” rivâyetini sened yönünden tetkik etmek isteyenlere detaylı bilgi sunmanın yanında metnin orijinal bağlamda nasıl anlaşılması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Araştırmamızda sahîh hadisin öncelikli şartlarından olan ‘ittisâl’ şartını taşıyan Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) tarîki esas alınmış, bilahare Hz. Ebû Bekir ve Abdullah b. Mesûd tarîklerine yer verilmiştir. Son olarak hadisin metninin muhteva değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sahîh Hadis, Hadis tenkidi, İsnâd Analizi, Meçhûl Râvî, Terbiye, Anlam Kayması.

The Reliability of The Narration "My Lord Has Educated Me" and Some Considerations on the Meaning of Narration

Abstract

Since the age of the Companions, Muslims have given utmost importance to the words, actions and approval of the Messenger of Allah (pbuh), who was given the task of "explaining the Qur'an", and regarded it as their primary duty to follow him. While this situation enabled hadiths to spread rapidly in the Islamic geography, on the other hand, it has accelerated the efforts and studies of identifying the ones who are legitimate by distinguishing the sahîh from the sami. During these scientific studies, some narrations with the same text took their place in the category of sometimes sound, sometimes weak, and sometimes mardud, as a result of different ijthahs of the hadith scholars. The narration "My Lord educated me", which we are trying to analyze, is a narration that is frequently referred to in the works of tafsir, mysticism and literature, as well as being famous among the people. There are those who claim that this narration is not original, and there are those who think that it is weak or even very weak. Although it is rare, there are also those who state that they are authentic. However, it is important to note that those who expressed their opinions about the soundness of the aforementioned narration did not reveal

the reasons for the judgments they gave. This situation necessitates the detailed examination of the authenticity of the narration in terms of the document, as well as drawing attention to the semantic shift caused by the fact that the narration is handled independently of its cause. This narration, on which no detailed study has been done in terms of either the document or the text, is the original aspect of our study, considering both aspects of this narration in detail. This study, which we have done, presents detailed information for those who want to examine the narration of "Eddebenî Rabbî" in terms of saned, as well as reveals how the text should be understood in the original context. In our research, tariq of Ali b. Abu Talib (r.a.) was taken as the basis, then Hz. Abu Bakr and Abdullah b. Masud tariqs are included. Finally, the content of the text of the hadith was evaluated.

Keywords: Sahîh Hadith, Hadith Criticism, İshnâd Analysis, Unknown Narrator, Education, Shift of Meaning.

Extended Abstract

Our study on the narration "My Lord has educated me" (Eddebeni Rabbî) has been discussed under two main headings.

1. The authenticity of the narration "My Lord educated me".
2. The meaning of the narration "My Lord disciplined me"

In the first part, first of all, the narratives of the "Eddebeni Rabbî" narration are researched. In our research, it has been determined that there are three different attributions of the "Eddebeni Rabbî" narration. These are Abu Bakr, Ali and Abdullah b. Mas'ud attributions. The fact that a revelation (extremely weak) judgment was given about the soundness of Abu Bakr's tariq (isnad) among these tariqs and Abdullah b. Mas'ud since the tariq is also a munqat, Ali isnad is based on. The biographies of the narrators in the Ali isnad are given respectively. In the studies we made on the narrator, first of all, besides the determination of the death and death dates of the narrators, it was tried to determine the teachers who were entitled to receive hadith narration and the students they taught. In this way, it has been tried to trace whether the isnad is broken or not. In addition, in this context an extensive research has been made on the names and affiliations of the narrators, and their identities have been tried to be determined. During this study, it was observed that the name of the narrator with the tag Abu Umâre and where he belonged were not mentioned. Based on the clues in different narrations, the real name of Abu Umâre was determined through our study on his identity and where he belonged, and it was revealed that he listened to hadiths from Ali. Later, the opinions of cerh-ta'dil scholars about Abu Umâre were given, and it was found that Suddî was a teacher in hadith as well as being a reliable narrator. Suddî, one of the narrators, was included only by his affiliation, his name was determined by scanning biographical sources in order to determine his name and tag. However, in this determination, it was noticed that there were two separate persons, Suddî el-Kabîr and Suddî es-Sagîr, and that these two persons were confused with each other by name. It has been proved with the proofs that the aforementioned narrator in the isnad is Suddi al-Kabîr. Later, the narration that Suddi was accused of being a liar and extremist Shiite was examined from the Ahl al-Sunnah and Shia sources. It has been seen that this narration is problematic and that those who give place to the narration are content with only referring to the aforementioned narration. The opinions of the scholars of Cerh-ta'dîl about Süddî's reliability in favor and against are included. There are records that Ziyâd b Haysama, one of the narrators, was in contact with Süddî. In addition, it has been seen that the general tendency of the hadiths is in the direction of Ziyâd being sika/reliable. Muhammed b. Sahl's the fact that identity and affiliation are not included has led to a kind of "unknown". In order to eliminate this obscurity, a comprehensive research was conducted on the persons named Muhammed b Sahl, who are included in the biographical works. In his biography works, the narrator Yahyâ b. Abdulaziz al-Jaludi the name

could not be found. Thereupon, studies were carried out on different nisbes, based on the possibility of correction or distortion in the nisbe/membership of al-Jaludi. Later, Yahyâ b. While the name Abdulaziz was being narrated, the possibility of being a "heart" was evaluated and Abdulaziz b. A study was conducted on the name Yahya. In the research conducted on the last narrator with al-Askerî nisbe/membership, it was noticed that there were two people with the same nisba (affiliation). It has been determined that both Askerîs, one of whom is famous in hadith and the other in literature, did not have reliability problems. It is sufficient to include the rulings of hadith scholars about the authenticity of the narrations of Abu Bakr and Abdullah b Mas'ud. These two narrations are discussed within the scope of "weak narration reinforces the weak".

Finally, in this section, an evaluation has been made by tracing the soundness of the narration in the "legislation" works of the narration. In the second part, firstly, the meanings of the verb "eddebe" are emphasized. First of all, the meanings of the verb "eddebe" in public are given; Later on, it has been revealed which of the meanings in the verb "eddebe" in the works of some commentators, hadith commentators and sufis preferred. Based on the possible meanings contained in the hadith texts, whether it is necessary for the Messenger of Allah to know fluent Arabic or not, with the statements of linguists, it has been tried to establish a connection with the aforementioned narration. Finally, the reasons for assigning different meanings to the text of this hadith, especially in tafsir, are emphasized.

Giriş

Sihhati kesinleşmemiş ya da uydurma bazı hadisler halk arasında meşhur olmuş ve hatta bazı dinî eserlerde yer bulabilmiştir. Bu çalışmamızda hem halk arasında şöhret bulmuş hem de geniş ölçekte kaynaklarda yer alan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve Abdulah b. Mes'ûd tarîkî; “*Beni Rabbim terbiye etti ...*” rivâyeti incelenmiştir. Zira gerek mütekaddim dönemde gerekse sonraki dönmelerde bu rivâyet üzerinde detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Eserlerinde bu rivâyete yer veren muhaddislerden kimileri rivâyetin sahih, zayıf veya aslının olmadığı kaydını düşerken kimileri de hadisin sıhhatini belirlemede bu kayıtlara atıf yapmakla yetinmiştir. Dolayısıyla da bu rivâyet hakkında verilen hükümlerin müfesser gerekçelerine değinilmemiş olması bu rivâyetin tafsilî araştırılmasını zorunlu kılmıştır.

Rivâyetin üç ayrı tarikinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tariklerden İbn Mes'ûd tariki hakkında munkatî', Ebû Bekr tariki hakkında vâhî hükmü verilmiş olması sebebiyle çalışmamızın birinci bölümünde Hz. Ali tarîkî isnâd esas alınmıştır. Hz. Ali isnâdında yer alan râvîlerin mevsûkiyeti ve birbirlerine mülâki olup olmadıkları başta cerh – ta'dîl eserleri olmak üzere, ricâl, tabakât ve tarihe dair kaynaklar esas alınarak araştırılmıştır. Senedin muttasıl olup olmadığını tespit için her râvinin doğum ve ölüm tarihleri, hocalarının, talebelerinin isimleri, nerelere seyahat yaptıkları, hangi şehir ya da bölgede yaşadıkları ve nisbeleri detaylıca tetkik edilmeye çalışılmıştır. Kendileri hakkında hadis müellefâtında herhangi bir kayda rastlayamadığımız râvîlerin isim ve nisbelerinde kalb veya tashîf olma ihtimali göz önünde bulundurulmuş, farklı isim ve nisbeler üzerine yoğunlaşarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Hz. Ali senedi dışındaki diğer iki tarîkin ise sadece sıhhatleri hakkında verilen hükümlerle yetinilmiş, bu iki rivâyet 'zayıf hadisin zayıf hadisi destek amaçlı kullanılması' çerçevesinde ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise öncelikle “eddebe” fiilinin ihtiva ettiği anlamlar üzerinde durulmuştur. Öncelikle “eddebe” fiilinin kâmusta yer alan anlamlarına yer verilmiş; bilahare bazı müfessirlerin, hadis şârihlerinin ve mutasavvıfların eserlerinde “eddebe” fiilinin anlamlardan hangisini tercih ettikleri ortaya konulmuştur. Hadis metinlerinin ihtiva ettiği muhtemel anlamlardan hareketle Nebî'nin (s.a.v.) fasih Arapça bilmesinin gerekli olup olmadığı başta Câhiz olmak üzere bazı dilbilimcilerin beyanlarıyla ortaya konularak mezkûr rivâyetele bağı kurulmaya çalışılmıştır. Son olarak da başta tefsirlerde olmak üzere bu hadisin metnine farklı anlamlar yüklenmesinin sebepleri üzerinde durulmuştur.

1. “Beni Rabbim Terbiye Etti ...” Rivâyetinin İsnâd İncelemesi

قال العسكرى فى الأمثال حدثنى يحيى بن عبد العزيز الجلودى حدثنا محمد بن سهل حدثنا زياد بن خيثمة عن السدى عن أبى عمارة عن على قال : قدم بنو نهد بن زيد على النبى - صلى الله عليه وسلم - فقالوا: أتيناك من غوراء تهامة، وذكر خطبتهم وما أجابهم به النبى - صلى الله عليه وسلم - فقلنا: يا نبى الله نحن بنو أب واحد، ونشأنا فى بلد واحد وإنك لتكلم العرب بلسان ما نفهم أكثره، فقال: إن الله أدبنى فأحسن تأديبى، ونشأت فى بنى سعد بن بكر

Hız. Ali'den (r.a): “Benû Nehd b. Zeyd, Nebî'ye (s.a.v.) (ziyarete) geldi. ‘Biz sana Tihâme çölünden geldik.’ dediler. Onların konuşmalarından ve Nebî'nin (s.a.v.) onların sorularına verdiği cevaptan bahsetti. (Daha sonra); ‘Ey Allah'ın Nebîsi! Biz seninle aynı atanın oğullarıyız ve aynı muhitte büyüdük. Halbuki sen Araplarla çoğunluğunu anlayamadığımız bir dille konuşuyorsun!’ dedik. Bunun üzerine: ‘Allah azze ve celle bana (bunu) öğretti. Bana ne güzel (bir yetenek) öğretti. Benû Sa'd (b. Bekr) yurdunda büyüdüm.’ buyurdu.”¹

Hız. Ali rivâyetinin isnâd zinciri şöyledir:

el-Askerî → Yahyâ b. Abdulazîz el-Celûdî → Muhammed b. Sehl → Ziyâd b. Hayseme → es-Süddî → Ebû Umâre → Ali (r.a.) → Rasûlullah (s.a.v.)

Rivâyetin isnâd durumunu tespit edebilmek için râvîlerini ayrıntılı bir şekilde incelemek uygun olacaktır. Hadisi râşid halifelerin dördüncüsü olan Hız. Peygamber'in amcaoğlu ve damadı Hız. Ali nakletmekte, ondan da talebesi Ebû Umâre aktarmaktadır.

1.1 Rivâyetin Ali b. Ebî Tâlib Tarîfli Râvîleri

1.1.1. Ali b. Ebî Tâlib b. Hâşim el-Kuraşî el-Hâşimî (ö. 40-661)

Hız. Osmân'ın (r.a.) (ö. 35/656) şehâdeti akabinde hilâfet görevini üstlenmiştir. Râşid halifelerin dördüncüsüdür.²

1.1.2. Ebû Umâre (ö. 81-90)³

Kaynaklarda ismi Abduhayr b. Yezîd el-Hayvânî Hemdânî şekliyle yer alsada daha sonraları yerleşmiş olduğu Kûfe şehrine nispetle el-Kûfî ilavesiyle de zikredilmiştir. Bazı nüshalarda Ebû Umâre (أبو عمارة) ve el-Hayvânî (الحيوانى) lafızlarının hareke ve noktalamasıyla ilgili farklılıklar yer

¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Câmiu'l-ehâdis* (Dâru'l-Fikr, 1414), 12/60.

² Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.), 3/1189-1121.

³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 2/978.

almaktadır. الخيواني künyesinde yer alan ayın harfi kesra ile nadiren de olsa harekelendiği gibi nisbesinde yer alan “ha” harfi noktasız olarak da yazılmıştır. Müstensih hatasından ya da tashîf kaynaklı olma ihtimali olan bu hatalara dikkat çekilmiş, gerekli düzeltmeler yapılarak أبو عمارة künyesinde yer alan ayın harfi damme ile harekelenmiştir.⁴ Ricâl ilmi uzmanlarına göre ise “Hayvânî” nisbesinde yer alan “ha” harfi noktalı olmalıdır.⁵ İmâm Nevevî de (ö. 676/1277) الهمداني lafzında yer alan mim harfinin sükûnlu olduğu kaydını düşmüştür.⁶

el-Hayvânî, Hemdân’dan olup “Hayvân”a nispet edilmiştir ki o da Mâlik b. Zed b. Mâlik b. Cuşm b. Hâşid b. Cuşm b. Hayrân b. Nevf b. Evsele el-Hemdân’dır.⁷ el-Hemdân’ın (kimine göre) iç bölgesinde bir yer⁸ (kimine göre) bir boy ismi⁹ olup Abduhayr b. Yezîd el-Hayvânî onlardandır.¹⁰

Dolayısıyla Ebû Umâre Abduhayr b. Yezîd el-Hayvânî Yemenli olup¹¹ el-Hemdân’dandır. Câhiliye devrinde Rasûlullah’ın (s.a.v.) İslâm’a davet mektubu Yemen halkına ulaştığında ailesiyle birlikte Müslüman olmuş fakat Rasûlullah’a (s.a.v.) mülâki olamadığı için muhadram sayılmış ve Kûfe’ye yerleşmiştir.¹²

Ebû Umâre, Ali b. Ebî Talib’ten hadis semâ’ etmiş olması ve ondan rivâyette bulunan bir râvî olması yanında onun ashâbının ileri gelenlerindedir.¹³ Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652-53)¹⁴ ve

⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîfâb*, 3/1005; Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *İthâfî’l-meherre bi’l-fevâ’idi’l-mübtakire min etrâfi’l-‘aşere* (Medine: Merkezi Hizmeti’s-Sünneti ve’s-Sireti’n-Nebeviyye’, 1415), 11/465.

⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1271), 6/37; Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Mü’telif ve’l-muhtelif*, thk. Muvaffik b. Abdullah (Beirut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1406), 2/753-4; Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-şahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru’l-vatan, 1419), 4/1893; Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fi refi’l-irtiyâb ‘ani’l-mü’telif ve’l-muhtelif mine’l-esmâ’ ve’l-künâ ve’l-ensâb* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411), 2/581; Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ’ el-Bağdâdî İbn Nukta, *İkmâlul-İkmâl* (Mekke: Câmîatü Ummi’l-Kurâ, 1410), 2/459; Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beirut: er-Risâle, 1400), 5/273; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî ez-Zehabî, *el-Muktenâ fi serdi’l-künâ*, thk. Muhammed Sâlih Abdulazîz el-Murâd (Medine: el-Meclisü’l-İlmî bi’l-Câmîati’l-İslâmiyye, 1408), 1/417; Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tebşîrü’l-müntebih bi-tahrîri’l-Müştebih*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beirut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), 2/555; Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarâbâd: Dâiratu’l-Meârifî’l-Usmâniyye, 1382), 5/263.

⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-lugât* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1/293.

⁷ Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Megâni’l-ahyâr fi ricâli Me’âni’l-âşâr*, thk. Muhammed Hasan İsmâîl (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1427), 3/402.

⁸ Ebû Muhammed b. el-Hasen b. Ahmed b. Yakûb el-Hemdânî, *Kitâbu’l-iklîl min ahbâri’l-Yemen ve ensâbi Himyer*, thk. Muhammed b. Ali b. el-Huseyn el-Ekra’ (San’a: Vizâretü’s-Sekâfe, 1425), 65.

⁹ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Lübbü’l-Lübâb fi tahrîri’l-Ensâb* (Beirut: Dâru’s-Sadr, ts.) 1/100.

¹⁰ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 2/581.

¹¹ Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1/293.

¹² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beirut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1422), 12/432.

¹³ Dârekutnî, *el-Mü’telif*, 2/753; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 5/273; Zehebî, *el-Muktenâ*, 1/417; İbn Hacer, *Tebşîrü’l-müntebih*, 2/555.

Zeyd b. Erkam'dan (ö. 68/688)¹⁵ da rivâyette bulunduğu bilinmektedir. Kendisinden ise Süddî (ö. 127/745),¹⁶ Şa'bî, Ebû İshâk el-Hemedânî, Abdülmelik b. Umeyr, Husayn b. Abdurrahmân, Hâlid b. Alkame gibi râvîler rivâyette bulunmuşlardır.¹⁷ İlgili rivâyetin isnâdında yer alan Süddî'nin Ebû Umâre'den rivâyet eden bir râvî olduğunun tespiti senedde inkıtâ' olup olmadığını tespit açısından önem arz etmektedir. Süddî'nin kimlik ve kişiliği hakkındaki bilgilere ileride yer verilecektir.

Ebû Umâre Hz. Ali'nin ashâbının ileri gelenlerindedir.¹⁸ İmâm Buhârî (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde Ebû Umâre'nin Ali b. Ebî Tâlib'den rivâyette bulunduğunu, Süddî'nin de ondan rivâyet ettiğini kaydetmiştir.¹⁹

Zehebî de (ö. 748/1348) Buhârî'nin cümlelerini aynen aktarmakla yetinirken²⁰ İbn Hibbân (ö. 354/965) ise *es-Sikât*'ında Ebu Umare'ye yer vererek onun güvenilir biri olduğunu ortaya koymuştur.²¹

Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ebû Umâre'yi tevsîk etmiştir.²² O, sikadır, me'mûndur.²³ Mevsûkiyetine dair ittifâk söz konusudur.²⁴

İbn Hacer'in (ö. 852/1449), Hz. Ali'den menkûl; "*Rasûlullah (s.a.v.) ile Mekke'de beraber bulunuyorduk. Etraftaki bazı yerleri dolaşmaya çıktı. Rastlamış olduğu (her) taş ve ağaç 'Aleykesselâm yâ Rasûlullah' dedi.*" hadisinin isnâdı araştırmamıza konu olan senedin güvenilirliğini tespitte bize karîne teşkil edecek niteliktedir.²⁵ Rivâyetin isnâdı şöyledir:

Ziyâd b. Hayseme → es-Süddî → Ebû Umâre el-Hayvânî → Ali (b. Ebî Tâlib)

İbn Hacer'in yer verdiği bu isnâdın araştırmamıza konu olan isnâdın yarısıyla birebir aynı olması önemlidir. İbn Hacer'in bu isnâdı tenkit etmemiş olması isnâdın bu kısmının mevsûkiyeti açısından mühimdir. İmâm Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sunen*'inde²⁶ ve İbnu'l-Mukrî'nin (ö. 381/991)

¹⁴ İbn Nukta, *İkmâl*, 2/459.

¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/470.

¹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 6/37; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/432.

¹⁷ Dârekutnî, *el-Mü'telif*, 2/754.

¹⁸ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvîd (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 3/418.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, ts.), 9/59.

²⁰ Zehebî, *el-Muktenâ*, 1/418.

²¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1393), 4/20.

²² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 6/37; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnu'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr fi tahrîci ehâdîsi ve'l-âsâri'l-vâkıati fi's-Şerhi'l-kebir*, thk. Mustafa Ebu'l-Çayt (Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1425), 2/117.

²³ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/1005.

²⁴ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/293.

²⁵ İbn Hacer, *İthâfü'l-mehere*, 11/465.

²⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Menâkıb", 6.

Mu'cem'inde²⁷ yukarıdaki rivâyete Süddî tarîkiyle yer verdiklerini burada kaydetmek yerinde olacaktır.

Aynı hadis İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dimaşk* adlı eserinde de yer bulmuştur. Hz. Ali'den itibaren isimleri aynı olan ilk dört râvîden Ebû Umâre'nin nisbesi *el-Hîrî*'dir.²⁸

İsnâdda yer alan Ebû Umâre'nin sadece künyesinin zikredilmiş olması onu mechûl bırakmıştır. Bu cehâlet onun Hz. Ali'den hadis tehammül edip etmediğinin bilinmesi ile giderilebilir. Bu meyanda bu iki ayrı nisbeli râvînin gerek nisbeleri gerek de vefat tarihleri bize yol gösterici olacaktır.

Kaynaklarımızda “Hîre” hakkında iki ayrı bilgi yer almaktadır. Birincisi Nîşâbur'da bir mahallenin adı olup buradan birçok muhaddis çıkmıştır.²⁹ İkincisi ise Kûfe yakınındaki bir köyün ismidir.³⁰ İkinci isnâdda yer alan Ebû Umâre'nin farklı bir râvî olup olmadığını araştırdığımızda “Hîrî” nisbeli birçok râvîye rastlasak da Ebû Umâre künyeli birine rastlayamadığımızı belirtelim. Bu durumda mezkûr senedde ya bir râvînin vehmi sebebiyle “*el-Hayvânî*” nisbesiyle “*el-Hîrî*” nisbeleri karıştırılmış ya da müstensih kaynaklı bir hata nedeniyle yanlış yazılmış olmalıdır. Bir diğer ihtimal ise râvînin أبو عمرو olan gerçek künyesinin tashîf sebebiyle أبو عمارة şeklinde yazılmış olmasıdır. Bu ihtimalin kesinlik kazanabilmesi için öncelikle aynı nisbeye sahip Ebû Amr künyeli bir râvînin olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Biyografi eserlerinde Nîsâburlu Ebû Amr el-Hîrî isimli bir râvî yer almış olup hicrî 317 yılında vefat etmiştir.³¹ Aradığımız râvînin Hz. Ali'den rivâyet edebilmesi için tâbîin tabakasından olması gerekmektedir. Dolayısıyla da Hîrî nisbeli bu râvînin aradığımız râvî olması mümkün değildir.

Sonuç olarak Ebû Umâre (el-Hayvânî) rivâyetinde an'ane lafzına rastlasak da onun Hz. Ali'den semâ'ının vaki olduğunu, sika ve kendisine itimat edilen bir râvî olduğunu, araştırmamıza konu olan Ebû İsmâil es-Süddî gibi râvîlerin de şeyhi olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu rivâyet iki ayrı *Mu'cem*'de aynı râvîlerden oluşan isnâd ile zikredilmiş ve her iki isnâd da Ebû Umâre, “*el-Hayvânî*” nisbesiyle kaydedilmiştir.³²

²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-İsfahânî İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Sa'd (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419), 1/66 .

²⁸ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Huseyn ed-Dimaşkî eş-Şâfî İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme (Dâru'l-Fikr, 1415), 4/361. İlgili isnâdın konumuzla ilgili kısmı şöyledir: “ Ebû Bedr Şucâ' b. Velîd → Ziyâd b. Hayseme → İsmâil Süddî → Ebû Umâre *el-Hîrî* → Ali (b. Ebî Tâlib)”

²⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/325.

³⁰ Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsırüddîn, *Tavzîhu'l-Müştebih fi zabti esmâ'ir-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Nuaym el-Irksûsî (Beyrut: er-Risâle, 1993), 2/491.

³¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Telhîsu Târîhi Nisâbü'rî* (Tahrân: Kitâbhâne İbn Sînâ, ts.)1/43; Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî İbn Nukta, *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sunen ve'l-mesânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408), 1/51; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/317.

³² İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 1/66 (No. 114); Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, thk. Abdulmuhsin b. İbrahim (Kahire: Dâru'l-hameyn, ts.), 5/322 (No. 5431).

1.1.3. Süddî (ö. 127/745)

Tabiîn neslinin üçüncü tabakasından olan Süddî,³³ Zeynep bint Kays b. Mahreme'nin âzatlısı olup³⁴ aslen Hicâzlı olmakla birlikte Kûfe ehlinde sayılmıştır. Süddî, hicri 127 yılında vefat etmiştir.³⁵ Hz. Hasan'ı,³⁶ Abdullah b. Ömer'i, Ebû Hureyre'yi ve Ebû Saîd el-Hudrî'yi görmüş birisidir.³⁷ Ebû Zer ve Ebû Umare'den rivâyette bulunmuştur.³⁸ Enes (b. Mâlik) ve Murre el-Hemedânî'den hadis semâ' etmiştir. Kendisinden de Şu'be, Sevrî ve Zâide semâ'da bulunmuştur. Ayrıca Simâk b. Harb, İsmâil b. Ebû Hâlid, İsâ b. Ömer el-Hemedânî, Şu'be, Zâide, Zeyd b. Ebû Enîse, Ziyâd b. Hayseme, İsrâil b. Yûnus gibi pek çok kişi de rivâyette bulunmuştur.³⁹ Ziyâd b. Hayseme'nin onun râvîsi olması senedin muttasıllığı açısından önemlidir. Ayrıca Süddî'nin Abdühayr'dan rivâyet ettiğine dair yukarıda yer alan kayıt senedimizin ittisâli açısından mühimdir. Abdühayr daha önce geçtiği üzere Ebû Umâre'nin ismidir. Şu hâlde Ebû Umâre ile Süddî'nin birbirlerine mülâki olduklarını söylemek mümkündür.

Bazı muhaddisler Süddî'yi sika,⁴⁰ 'müstakîmu'l-hadîs, sadûk, lâ be'se bihi'⁴¹, "sâlih"⁴² "hasenu'l-hadîs"⁴³ lafızlarıyla ta'dîl ederken Ebû'l-Kâsım et-Taberî (ö. 310/923) onun mevsiyyeti üzerinde icmâ olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ Yahyâ b. Saîd (ö. 198/813) herkesin Süddî'yi hayırla yâd ettiğini⁴⁵ ifade etmiştir. Müslim'in *Sahîh*'inde Süddî'nin rivâyetlerine yer vermiş olması onu ta'dîl ettiğinin bir işaretidir.⁴⁶

³³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehabî, *el-Mu'în fi tabakâti'l-muhaddisîn*, thk. Hemmâm Abdurrahim Saîd (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1404), 1/44.

³⁴ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-sahâbe*, 6/3343; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1858.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beirut: Dâru's-Sadr, 1968), 6/323.

³⁶ Ebû Nuaym, *Ma'rife*, 2/657.

³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/133.

³⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 2/184.

³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 2/184.

⁴⁰ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sîkât* (Dâru'l-Bâz, 1405), 1/66.

⁴¹ Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beirut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 1/448. Bu lafızlar güvenilir râvîler için kullanılmış olan ta'dîl lafızlarıdır. Müstakîmu'l-hadîs: Rivâyetleri sağlam; Sadûk: İbn Adî'ye göre güvenilir râvî demektir; lâ be'se bihi: "Rivâyetinde sakınca yoktur" anlamında kullanılmıştır. Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021), 116-129.

⁴² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/137.

⁴³ Hasenu'l-hadîs (hadisi hasendir), adâlet yönüyle kusuru olmasa da zabt yönünden sika râvîlerden daha fazla hatası olan zayıf râvîler hakkında kullanılan bir ta'dîl lafzı. Bkz. Yücel, *Tenkit Terimleri*, 118. Onun ta'dîl edildiğini dair bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehabî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413), 1/247.

⁴⁴ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/251.

⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, 2/184; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 1/361; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/134.

⁴⁶ İlgili örnekler için bkz. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-şâhihu'l-muhtasar*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâ'it-turâsi'l-arabî, ts.), "Salâtu'l-musâfir" 7, "Talâk" 6, "Hudûd" 7, "Eşribe" 2, Fedâilu's-sahâbe" 52.

Süddî'yi tevsîk edenlerin yanında onu zayıf,⁴⁷ kezzâb kabul edenler⁴⁸ hatta teşeyyü' ile itham edenler de olmuştur. Süddî, Ebu İshâk el-Cûzcânî'nin (ö. 259/873), el-Huseyn b. Vâkîd el-Mervezî'ye atfettiği; “Onun Ebû Bekir'e ve Ömer'e hakaret ettiğini duyunca bir daha onu ziyaret etmedim” sözü⁴⁹ dolayısıyla teşeyyü' ile itham edilmiştir. Belki de bu itham, çoğunluğunu Şiîlerin oluşturduğu Kûfelilere karşı Cûzcânî'nin katı tutumundan kaynaklanmaktadır.⁵⁰ Nitekim İbn Hacer'e göre Cûzcânî'nin Kûfeliler hakkındaki tenkitleri muteber değildir.⁵¹

Süddî'nin Şiî olduğuna dair mezkûr rivâyete yer veren ricâl kitaplarında ilave bir bilgiye rastlanmamıştır. Şayet Süddî propagandacı bir Şiî olsaydı Ehl-i sünnet ulemâsı onun rivâyetlerine mesafeli dururlardı. Ondan gelen rivâyetlere eserlerinde yer vermiş olmaları, mezkûr eleştirilere şüpheli yaklaşıldığını göstermektedir.

Süddî'nin Şiî olduğu iddiası için Şiî kaynaklara bakıldığında et-Tûsî'nin *Fihrist*'inde onun ismine ve nisbesine rastlanılmamıştır.⁵² A'yânü's-Şî'a eserinin müellifi Muhsin el-Emîn (ö. 1952) ise Süddî'nin, Muhammed Bâkır'ın ve Cafer-i Sâdık'ın ashabından olduğunu, Şiî olduğunu, tenkitten ziyade övülmeyi hak eden birisi olduğunu ifade etse de bu iddiasının altını delillendirerek dolduramamıştır.⁵³

1.1.3. Ziyâd b. Hayseme (ö. 146/764)

Ziyâd b. Hayseme el-Cu'fî el-Kûfî.⁵⁴ Kûfe'nin el-Hîre'sine mensup⁵⁵ olup el-A'meş'ten iki yıl önce vefat etmiştir.⁵⁶ A'meş yani Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Esedî hicrî 148 tarihinde vefat ettiğine göre⁵⁷ Ziyâd hicrî 146 yılında vefat etmiştir. Süddî de hicrî 127 de öldüğüne göre Ziyâd ile mülâki olması imkân dahilindedir.

Ziyâd b. Hayseme; İsmâil b. Abdurrahmân *es-Süddî*, Mücâhid, Şa'bî, Ebû İshâk *es-Sebî*, Ebû Mucâhid *et-Tâi* ve Dârim el-Kûfî gibi pek çok şeyhten nakilde bulunmuştur.⁵⁸ Zikredilen meşâyih arasında Süddî'nin yer almış olması ona mülâki olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Buhârî dışında pek çok muhaddis Ziyâd'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermiştir.⁵⁹

⁴⁷ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 2/184.

⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/135.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân *et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî*, *el-Muğnî fi'd-du'afâ'* thk. Nuruddîn İtir (Katar: İdâretü İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, ts.), 1/137.

⁵⁰ Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2018), 136.

⁵¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*. (Hindistan: Matbaatü Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 1/93-4.

⁵² “Bâbu İsmâîl” bölümü için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî *et-Tûsî*, *el-Fihrist* (İsfahan: el-Mektebe el-Murtazaiye li İhyâi'l-Âsâri'l-Ca'feriyye, ts.), 55.

⁵³ Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, thk. Hasan el-Emin (Beirut: Dâru't-Teâruf, 1403), 3/379-80.

⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/319; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî İbn Mencûye, *Ricâlü Şahîhi Muslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 1/219.

⁵⁵ Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî İbnü'l-Kayserânî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 1/57.

⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 3/351.

⁵⁷ İbn S'ad, *et-Tabakât*, 6/343.

⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/458.

⁵⁹ Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 1/341.

Ebû Zür'a,⁶⁰ Yahyâ b. Maîn,⁶¹ Ahmed b. Hanbel,⁶² ve Ebû Dâvûd,⁶³ Ziyâd b. Hayseme'nin sika olduğu kanaatindedirler. Yahyâ b. Maîn'in onun hakkında "leyse bihi be's" ifadesini de kullanmıştır.⁶⁴ Ebû Bekr b. Halfûn (636/1239) ona *Sikât*'ında yer vermiş,⁶⁵ Ebû Hâtim er-Râzî onun hakkında "sâlihu'l-hadîs"⁶⁶ kaydını düşmüştür.

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-evsat*'ında⁶⁷ ve *et-Târîhu'l-kebîr*'inde⁶⁸ ona ve onun bazı rivâyetlerine yer vermiş olması onu ta'dîl ettiğinin bir göstergesidir. Kendisinden ise Huşeym b. Beşîr, Vekî', Şucâ' b. el-Velîd⁶⁹, Züheyr b. Muâviye el-Cu'fî, Ebû Bedr Şucâ' b. Velîd, Abdusselâm b. Harb, Muhammedun b. Muallâ el-Kûfî, Muammer b. Süleymân er-Rakî, Yahyâ el-Cu'fî hadis rivâyet etmişlerdir.⁷⁰

1.1.4. Muhammed b. Sehl (ö. ?)

İsnâdda Muhammed b. Sehl'in gerek künyesinin gerekse nisbesinin yer almamış olması onun kimliğini meçûl kılmaktadır. Zira Muhammed b. Sehl isminde pek çok râvî kayıtlarda zikredilmiş olup kimisi hakkında sika nitelemesi yapılmışken, kimisi hakkında kezzâb, vaddâ' sıfatları kullanılmış, kimileri hakkında ise herhangi bir bilgiye rastlanamadığı ifade edilmiştir. Ziyâd b. Hayseme'den rivâyet edenler arasında Muhammed b. Sehl'in bulunmaması tüm Muhammed b. Sehl'lerin ortak noktasıdır.

Biyografik eserlerde tarihte yaşaması muhtemel 'Muhammed b. Sehl' isimli pek çok kişiye yer verilmiş olup bunlardan Ebû Nasr Muhammed b. Sehl, hicrî 382 vefat etmiştir.⁷¹ Ziyâd b. Hayseme'den (ö. 146) rivâyette bulunması mümkün değildir. Ebû Sehl Muhammed b. Sehl'in güvenilirliği hakkında konuşulmaktadır. Muhammed b. Sehl el-Attâr, hadis uyduran biridir. Muhammed b. Sehl el-Askerî; Uydurma rivâyetleri nakleder. Muhammed b. Sehl eş-Şâmî; kim olduğu bilinmemektedir. İbn Asâkîr, onun Nesâî'den rivâyette bulunduğunu ifade etmiştir. Muhammed b. Sehl; Süfyân es-Sevrî'den nakilde bulunmuş bir râvî olup kendisinden Şuayb b. Vâkîd rivâyet etmiştir. Munkeru'l-hadîs'tir.⁷² Muhammed b. Sehl b. Ebî Hasme el-Ensârî el-Hârisî el-Evsî; Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer verdiği bir râvî olup Buhârî *Târih*'inde onu

⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/319; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: er-Risâle, 1400), 9/458.

⁶¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/458.

⁶² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel - Ziyâd Muhammed Mansûr, *Suâlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâmi Ahmed ibn Hanbel fi cerhi'r-ruvâti ve ta'dîlihîm* (Medine: Mektebetü'l-Ülûmi ve'l-Hikem, 1414), 1/314.

⁶³ Ahmed b. Hanbel - Ziyâd Muhammed Mansûr, *Suâlât*, 1/112.

⁶⁴ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî İbn Maîn, *et-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezi'l-Bahsi'ilmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1399), 3/422; Moğultay, *İkmâl*, 5/103.

⁶⁵ Moğultay, *İkmâl*, 5/103.

⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/458.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid (Kahire: Dâru't-Turâs, 1397), 1/154.

⁶⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/142 (No. 2255); 8/77 (No. 2235); 8/78 (No. 2241).

⁶⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/351.

⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/458.

⁷¹ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 18/529.

⁷² Zehebî, *Mizân*, 3/576.

zikretmiştir.⁷³ Ebû Bekr Muhammed b. Sehl et-Tûsî,⁷⁴ ve Muhammed b. Sehl el-Berkânî,⁷⁵ haklarında herhangi bir tenkit kaydı bulunmadığı gibi tevsîk kaydı da bulunmamaktadır. Buhârî’den rivâyette bulunmuş olan Muhammed b. Sehl’den de bahsedilmektedir.⁷⁶ Muhammed b. Sehl b. Kurdî el-Basrî, Ebu’l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) nezdinde mechûl râvî iken başkaları onun mechûl olmadığını aksine mevsûk olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁷ Muhammed b. Sehl b. Hatme; Müslim onu Medine Tâbiîn’inin üçüncü tabakasında zikretmiştir.⁷⁸ Muhammed b. Sehl b. Asker et-Temîmî; Bağdat’a yerleşmiş olup, Nesâî ve İbn Adî onu tevsîk etmişlerdir. Müslim, Tirmizî ve Nesâî ondan rivâyet etmişlerdir.⁷⁹ Ahmed b. Hanbel ile görüşmüş birisidir.⁸⁰ Muhammed b. Sehl b. es-Sabbâh, Ebu’ş-Şeyh (ö. 369/979) onu ta’dîl etmiştir.⁸¹ Muhammed b. Sehl en-Nesâî; Nesâî kendisinden rivâyette bulunmuş olup sikadır.⁸² Muhammed b. Sehl b el-Fudayl el-Kâtib; Dârekutnî ve başkaları ondan rivâyette bulunmuşlardır. Hatîb onu sika kabul etmiştir. Hicrî 325’de vefat etmiştir.⁸³

Muhammed b. Sehl’e Şîî kaynaklarda yer verilip verilmediğini araştırdığımızda el-Emîn’in A’yân’ında yer verilmediğini görüyoruz. Fakat Tûsî’nin *Fihrist*’inde Muhammed b. Sehl b. el-Yesa’ isimli bir kişi yer alsa da onun hakkında “Rızâ’dan onun bazı meselleri var”⁸⁴ bilgisi dışında herhangi bir bilgi yer almamıştır. Zikri geçen Muhammed b. Sehl’lerin kiminin tevsîk edilirken kimininse güvenilir bulunmaması bu râvî hakkında tevakkuf etmeyi gerektirmektedir.

Sonuç olarak mezkûr isnâdda Muhammed b. Sehl’in nisbe ve künyesinin zikredilmemiş olması onu mechûl râvî durumuna düşürmektedir. Zira mechûlü’l-ayn olan bir râvînin hâlinin de mechûl kalacağı açıktır. Râvî hakkındaki cehâlet ise ta’n sebebidir. Muhaddislerin genelinin görüşüne göre mechûlü’l-ayn olan râvînin rivâyeti merdûttur. Güvenilir râvînin mechûl râvîden yapmış olduğu rivâyet kabul edilmemektedir.⁸⁵

⁷³ Ebü’l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Huseynî ed-Dîmâşkî el-Huseynî, *el-İkmâl fî zikri men lehû rivâye fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed mine’r-ricâl sivâ men zükire fî Tehzîbi’l-Kemâl*, thk. Abdulmu’tî Emîn Kal’acî (Karaçi: Menşurâtu Câmîati’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1409), 1/374. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde rivâyette bulunduğu Muhammed b. Sehl b. Ebî Hasme için bkz. 39/95 (No. 2368).

⁷⁴ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Subkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tınâhî (Dâru Hicr, 1413), 3/118.

⁷⁵ Ebü’l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb fî ma’rifeti a’yânî ‘ulemâ’i’l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dâru’t-Turâs, ts.), 1/41.

⁷⁶ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân* (Beyrut: Müessesetü’l-’Alemlî, 1390), 1/192.

⁷⁷ İbn Hacer, *Lisân*, 1/195.

⁷⁸ Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *et-Tuhfetü’l-laîfe fî târihi’l-Medîneti’ş-şerîfe* (Beyrut: el-Kütübü’l-İlmiyye, 1414), 2/484.

⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 326-7.

⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dîmâşk*, 73/273.

⁸¹ Ebü Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *İrşâdu’l-gâsî ve’l-dânî ilâ terâcimi şuyûhi’t-Taberânî* (Mektebetü İbn Teymiyye, 1427), 1/559.

⁸² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 25/327.

⁸³ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 7/513.

⁸⁴ Tûsî, *el-Fihrist*, 183.

⁸⁵ Yücel, *Tenkit Terimleri*, 67.

1.1.5. Yahyâ b. Abdilazîz el-Celûdî (ö. ?)

Kaynaklarımızda Yahyâ b. Abdilazîz el-Celûdî'ye rastlanılamamıştır. Dolayısıyla da الجلودي nisbesinde yer alan ج ve د harflerinde tashîf olma ihtimalinden hareketle الجلودي, الجلودي, الجلودي, الجلودي, الجلودي ve الجلودي nisbeleri üzerinden yapmış olduğumuz araştırmada herhangi bir kayda rastlanılamamıştır. Başka bir ihtimal de الجلودي nisbesidir. Bu nisbeye sahip birkaç râvî ricâl kitaplarında yer alsa da Yahyâ b. Abdilazîz ismiyle zikredilmemiştir.

Şîî kaynaklardan Tûsî'nin *Fihrist*'inde ve el-Emîn'in *A'yân*'ında Celûdî'ye ait herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Dolayısıyla onun Şîî olmadığını söyleyebiliriz.

İsnâdda Yahyâ b. Abdilazîz isminde sehven bir kalb olduğunu farz ederek aslının Abdülazîz b. Yahyâ el-Celûdî olduğunu kabul ettiğimizde karşımıza şu iki şahıs çıkmaktadır.

Abdulazîz b. Yahyâ el-Celûdî, Basralı olup hicrî 330'da vefat etmiştir. Siyer sahibi ahbârî'dir. Hâlid b. Safvân ve el-Accâc'ın haberlerine dair kitapları vardır. Oğlu tarafından müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib'in kiraatini muhtevi bir kitabı nakledilmiştir.⁸⁶

Ebû Ahmed Abdulazîz b. Yahyâ b. Ahmed el-Celûdî ise Hicrî 332'de vefat etmiştir. İmâmiyye Şîası'na mensup Basralı âlim, edip ve tarihçidir. Basra'nın Celûd köyünden veya Ezd kabilesinin Celûd kolundan olması hasebiyle Celûdî nisbesiyle anılmaktadır. Kaynaklarda kendisinden, Basra'da Şîî-İmâmiyye'nin ileri gelenlerinden, fıkıh âlimi, güvenilir râvî ve tarihçilerinden biri olarak bahsedilen Celûdî'nin hayatı hakkında hemen hiçbir bilgiye rastlanılmamaktadır.⁸⁷

Şayet gerçek Celûdî bu ikisinden birisi ise şu durumda her iki Celûdî'nin cerh ve ta'dîl edildiğine dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Şu durumda elimizdeki tek bilgi el-Askerî'nin (ö. 382 ?) ondan hadisi tahdîs sigasıyla rivâyet etmiş olması kalmaktadır. Askerî gerçekten de Celûdî'ye mülaki olmuş ve hadisi semâ' yoluyla tahammül etmiş ise bu durum Celûdî'nin mevsûkiyeti hakkında bize kısmen de olsa yol gösterebilir.

1.1.6. el-Askerî (ö. 382 ?)

el-Askerî nisbeli iki ayrı şahıs bulunmaktadır. Bunlardan Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Saîd b. İsmâîl b. Zeyd b. Hakîm el-Askerî hicrî 293 senesinde dünyaya gelmiş, 382 yılında vefat etmiştir. Çeşitli ilim dallarında tasarruf sahibi olması yanında meânî/edebiyat sanatlarında da uzmandır. *el-Hikem ve'l-Emsâl*, *et-Tashîf*, *Râhatu'l-ervâh* gibi pek çok eser kaleme almıştır. Bağdat, Basra, İsfahân ve başka şehirlerdeki çok sayıda şeyhten semâ' etmiştir. el-Askerî, Tüster ve onun nâhiyesi olan şehirlerde âli isnâdlardan seçtiği rivâyetlerden imlâda bulunmuştur. Hadis almış olduğu şeyhlerden bazıları zikredilmiş, geri kalan hocaları için ise "ve nazîrleri/aynı seviyedekileri" ifadesi ile daha pek çok hocasının olduğu belirtilmiştir.⁸⁸ Zikredilmeyen bu şeyhleri arasında Yahyâ b. Abdilazîz el-Celûdî'nin olması da muhtemeldir.

⁸⁶ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, (Beyrut, ts.), 167.

⁸⁷ Mustafa Öz "Celûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/272.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 2/912.

Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180)⁸⁹ de el-Askerî nisbesiyle meşhûr iki ayrı şahsın olduğunu, bunların gerek isimlerinin gerekse baba isimlerinin aynı olması hasebiyle karıştırıldığını, Ebû Ahmed künyeli olanının Ebû Hilâl künyeli olan diğer el-Askerî'nin hocası olduğunu ifade etmiştir. el-Edîb denildiğinde Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mihrân el-Lugavî el-Askerî anlaşılmalıdır. Onun ilim ve iffet sahibi biri olduğunu söylenmiştir. Dünyevî ihtiyaçlarını temin için kumaş ticaretiyle uğraşmış, genel olarak edebiyat ve şiir dalında ün yapmıştır.⁹⁰

Ebû Hilâl'in vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamasa da ona ait *Kitâbu'l-evâil*'in sonunda 395 yılında kitabın imlâsını bitirdiği kaydına rastlanılmıştır.⁹¹

el-Askerî nisbeli bu iki ayrı râvi hakkında herhangi bir cerh kaydına rastlanılamaması ayrıca her ikisinin de methedildiklerini gösteren yukarıdaki mezkûr rivâyetler, bu râvilerin sıdk yönlerinin ağır bastığı kanaati oluşturmaktadır.

“Beni Rabbim terbiye etti...” rivâyetinin kaynağı olarak el-Askerî'nin *el-Cemhere* isimli eseri gösterilmiştir.⁹² Buradan hareketle Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Cemheretü'l-emsâl*'inde yaptığımız araştırmada “Eddebenî” rivâyetine gerek ‘misâller’ gerekse ‘hadisler’ bölümünde rastlayamadığımız⁹³ gibi tüm çabamıza rağmen Ebû Ahmed el-Askerî'nin *el-Hikem ve'l-Emsâl* eserini bulamadığımızı burada belirtelim.

Mezkûr rivâyet *Kenzu'l-ummâl*'de de benzer isnâd ile yer almıştır.⁹⁴ Fakat *Kenzu'l-ummâl* isnâdında Muhammed b. Sehl'den sonra iki râvî ziyadesi vardır. Bunlar; el-Belevî ve Umâre b. Zeyd'dir.

Belevî nisbesiyle zikredilen bu râvînin Abdullah (Muhammed) b. Muhammed el-Belevî olduğu anlaşılmaktadır. Zira ricâl ulemâsı Abdullah'a, Umâre b. Zeyd'in râvîsi olarak yer vermişlerdir.

Zehebî'ye göre (Muhammed) el-Belevî, Umâre b. Zeyd'den münker rivâyette bulunan biri olup İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) onu yalancılıkla nitelemiştir.⁹⁵ Dârekutnî de onu hadis uyduran birisi olarak kabul etmiş; İbn Adî, Irak âlimlerinin onun zayıf olduğunda ittifak ettiklerini nakletmiştir.⁹⁶

⁸⁹ “Özellikle hadis ilmi açısından güvenilir bir kişi kabul edilen Silefî'yi imam, muhaddis, sika, hâfız, hüccet, sebt ve mütkın diye tanıtmaktadır. KİM TANITMAKTADIR” Bkz. Mehmet Efendioğlu “Silefî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/199.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut, 1993), 2/918-9.

⁹¹ Hamevî, *Udebâ*, 2/921.

⁹² Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâşidü'l-Hasene fi beyâni keşîrin mine'l-eḥâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 1/73; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-eḥâdîsi'l-müştehire*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Riyâd: İmâdetü'ş-Şuûnî'l-mektebât, ts.), 1/45.

⁹³ ادب ile ilgili örnekler için bkz. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408), 1/369-370.

⁹⁴ Alî b. Hüsâmidîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fi suneni'l-aḳvâl ve'l-efâl* (Beyrut: er-Risâle, 1405), 7/213.

⁹⁵ Zehebî, *Mizân*, 5/219.

⁹⁶ İbn Hacer, *Lisân*, 3/338.

Umâre b. Zeyd hakkında el-Belevî'nin Umâre'den rivâyette bulunduğuna dair bilgilere ulaştık da Umâre'nin Ziyâd b. Hayseme'den nakilde bulunduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. el-Ezdfî'nin Umâre'nin hadis vaz' ettiğini söylemesi dışında kaynaklarımızda onunla ilgili herhangi bir bilgi yer almamıştır.⁹⁷

Şu durumda Müttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) *Kenzu'l-ummâl*'inde yer alan isnâddaki bu ziyâdenin sebebini anlayamadığımızı belirtelim. Bu ziyâde râvîlerle senedin sıhhatini değerlendirdiğimizde senede zayıf dememiz bile mümkün değildir. Çünkü isnatta hadis vaz'ı ve kizb ile vasıflandırılan râvîler yer almaktadır. Bu iki sıfatın cerh-ta'dîl âlimleri arasında en şiddetli cerh sebeplerinden olduğu malumdur.

1.2. Rivâyetin Diğer Tarîkleri

1.2.1. Hz. Ebû Bekir rivâyeti

Mezkûr rivâyet Hz. Ebû Bekir tarîki ile nakledilmiş olsa da râvî zincirine yer verilmemiş, kaynak olarak da Sâbit es-Serekustî'nin (ö. 302/915) *ed-Delâil*'i gösterilmiştir.⁹⁸ Oysaki Cürcânî (ö. 427/1036) bu rivâyete isnâdıyla beraber yer vermiş⁹⁹ olup rivâyet zinciri şöyledir:

Cürcânî → el-Hasan b. Yahyâ b. Nasr → el-Abbâs b. İsâ el-Ukaylî → Muhammed b. Ya'kûb b. Abdulvehhâb ez-Zübeyrî → Muhammed b. Abdurrahmân ez-Zührî → Ebîhi → Ceddihi → Rasûlullah (s.a.v.)

Bir adamın, karısına muamelesi hakkında Resûlullah'a (s.a.v.) sorduğu soruya Hz. Peygamber'in verdiği cevabı duyan Hz. Ebû Bekir, birbirlerine ne dediklerini anlayamadığını ifade etmiştir. Allah Rasûlü (s.a.v.) karşılıklı konuşmada kullandıkları bazı kelimelerin eş anlamlılarını söyleyerek duruma açıklık getirmiştir. Bunun üzerin Hz. Ebû Bekir; “*Senden daha fasîhini görmedim. Sana bunu kim öğretti? (ما رأيت أفصح منك فمن أدبك يا رسول الله)*” diye sorunca; “*Bana (bunu) Rabbim öğretti. Benî Sa'd yurdunda büyüdüm*” buyurmuştur.¹⁰⁰

Cürcânî'nin el-Hasan b. Yahyâ'dan rivâyeti muan'andır. Raviler hakkında el-Hasan b. Yahyâ'nın ve Muhammed b. Ya'kûb'un da sadûk olması dışında herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.¹⁰¹ Rivâyet isnâd yönüyle zayıf kabul edilmiştir.¹⁰²

1.2.2. Abdullah b. Mes'ûd rivâyeti

Abdullah b. Mes'ûd tarîkli rivâyetin sebeb-i vürûdu bulunmamaktadır. Metninde Hz. Ali metninden farklı olarak “güzel ahlâk” ifadesi yer almaktadır. İlgili rivâyet ve senedi şöyledir:

⁹⁷ İbn Hacer, *Lisân*, 4/278; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *ed-Duaîfa ve'l-Metrûkân*, thk. Abdullah el-Kâdî (bey: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1400), 2/204.

⁹⁸ Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*, thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf (el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420), 1/81.

⁹⁹ Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsûf b. İbrâhîm es-Sehmî el-Cürcânî, *Târîhu Cürcân* (Beyrut, 1407), 1/188.

¹⁰⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*, 1/80.

¹⁰¹ Nâsîrüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîs'i'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eşeruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme* (Riyâd: Dâru'l-Meârif, 1412), 5/207.

¹⁰² Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî, *Feyzü'l-ğadîr şerhu'l-Câmi'i's-şâğîr*. (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 1/224.

Ebu'l-Muâli Abdülkerîm b. Ubeydullah et-Talhî → Ebu'l-Kâsım el-Fadl b. Ebû Harb el-Cürcânî → Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn es-Sülemî → Ebu'l-Feth Yusuf b. Ömer ez-Zâhid → Ebû Bekr b. C'âfer → Ömer b. Abdullah el-Bahrânî → Safvân b. el-Muğallis el-Himmânî → Muhammed b. Abdullah → Süfyân es-Sevrî → el-A'meş → Abdullah (b. Mesûd)¹⁰³

إن الله أدبني فأحسن أدبي ثم أمرني بمكارم الأخلاق فقال خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ¹⁰⁴

“Muhakkak ki Allah beni edeplendirdi. Edebimi ne kadar da güzel eyledi. Daha sonra bana ahlâkın en güzellerini (sergilememi) emretti. Bunun üzerine şöyle buyurdu; “(Ey Habîbim!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret.”¹⁰⁵

Bu isnâd, A'meş (ö. 148/765), İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652) mülâki olmadığı için munkatı' kabul edilmiştir.¹⁰⁶

1.3. Senedlerin Sıhhat Durumu

Ali b. Ebî Tâlib isnâdı çok zayıf kabul edilmiş olup İbn Hacer “isnâdda garâbet” olduğunu bazı eserlerinde dile getirmiştir. İbn Mes'ûd isnâdı ise munkatı'dır.¹⁰⁷

Ebû Bekr târikli senedin vâhî olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Suyûtî, *el-Câmiu's-sagîr*'inde İbn Mes'ûd târikli rivâyetin yanına “sahîh” notunu remzetmiştir.¹⁰⁹

İbn Teymiyye, rivâyet hakkında sadece *أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي* metnine yer vererek değerlendirmede bulunmuş, hangi sahâbîden geldiğine yer vermemiştir. Ona göre bu rivâyetin manası sahîh olsa da herhangi bir sâbit isnâdı mevcut değildir.¹¹⁰ O, bu rivâyetin sâbit bir isnâdının bilinmediğini ifade etse de *ed-Durer*'de Ebu'l-Fadl b. Nâsır'ın onu sahîh kabul ettiğinden bahsetmiştir. İbnü'l-Cevzî ise *el-Ehâdisu'l-Vâhiyât*'ında rivâyetin sahîh olmadığını, zayıf râvîlerinin bulunduğunu fakat mechûl râvîlerin yer almadığını ifade etmiştir.¹¹¹

¹⁰³ Sehâvî isnâdda yer alan Abdullah'ın kim olduğu bilinmemekle birlikte “İbn Mes'ûd” olduğu kanaatini belirtmişken, Suyûtî “Abdullah b. Mes'ûd'dan” kaydını düşmüştür. Bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâşidü'l-Hasene fi beyâni keşîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 73; Nâsırüddîn el-Elbânî, *Zâ'ifu'l-Câmi'i's-sagîr ve ziyâdatüh* (el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 36.

¹⁰⁴ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ' ve'l-İstimlâ'*, thk. Ahmed Muhammed Abdurrahman (Tab'atu'l-Mahmudiyye, 1414), 88.

¹⁰⁵ el-A'râf 7/199

¹⁰⁶ Sem'ânî'nin *Edebü'l-İmlâ'*sı üzerine yapılan yüksek lisans tezinde mezkûr isnâdın râvîleri hakkında olumlu bilgiler yer almıştır. Bkz. Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ'*, 88.

¹⁰⁷ Sehâvî, *el-Makâşid*, 73-4.

¹⁰⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, 1/81.

¹⁰⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî, *el-Câmi'u's-sagîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425), 1/25.

¹¹⁰ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Ehâdisü'l-Kuşşâs*, thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ (Beyrut: el-Matbûâu'l-İslâmiyye, 1405), 1/94. “Rivâyetin aslı yoktur” ifadesi genellikle Rasûlullah'a (s.a.v.) ittisâli olsa da “senedi uydurulmuş rivâyetler için kullanılan bir tabirdir. Nitekim bazı rivâyetlerin sıhhat durumu hakkında “kızb/yalan” ifadesinin akabinde “Rivâyetin aslı yoktur” ifadesine yer verilmiş olması da bu durumu daha net ortaya koymaktadır. İlgili örnekler için bkz. İbn Maîn, *et-Târîh*, 1/331; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/94, 21/277.

¹¹¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, 1/81.

Bu rivâyet hakkında kendisine soru sorulan İbn Hacer; rivâyetin el-Askerî'nin tahrîc ettiği zayıf bir rivâyet olduğunu, senedinin garîb olduğunu, bazı hadis imamlarının onun münker olduğunu belirttiklerini ifade etmekle yetinmiştir.¹¹²

Bazı mevzuât eserlerinde bu rivâyet hakkında “sâbit bir isnâdı bilinmiyor”¹¹³, “senedi zayıf olup sâbit zayıf bir senedi bilinmemektedir”¹¹⁴ kayıtları yer almıştır. Suyutî'nin *el-Leâl'*siyle İbnu'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât'*ında mezkûr rivâyete rastlanılamamıştır. Bu durum muhaddislerin rivâyete mevzû hükmünü vermediklerini gösterir niteliktedir.

“Ben Kureyş'ten olduğum ve Benî Sa'd b. Ebû Bekr (yurdunda) büyüdüğüm için Arabın en fasihiyim.”¹¹⁵ hadisi ise rivâyetimizi anlamca desteklemektedir.

Şu durumda mezkûr rivâyet hakkında mevzû hükmünü veren hiçbir muhaddis bulunmamaktadır. Genel eğilim onun zayıf bir rivâyet olduğu yönündedir. Bu rivâyetteki zayıflığın sebebi el-Askerî'den önceki iki râvînin tam tanınamamasından kaynaklanmaktadır.

Muhaddisler isnâdda yer alan bazı mechûl/mübhem râvîlerin tam ismini, künyesini ve nisbesini bilmelerine rağmen isnâda müdahale etmeyip onu olduğu gibi aktarmayı tercih etmişlerdir.¹¹⁶ Çünkü hocadan devralınan isnâd zinciri bir emanettir. Hz. Ali isnâdını bu yönden ele aldığımızda hem Ebû Umâre hem de Süddî'nin tam isim ve nisbelerine yer verilmemiş olması sorun oluşturmamıştır. Çünkü her ikisi de muhaddisler nezdinde marûf râvîlerdir. Buradan hareketle râvî Muhammed b. Sehl'in de el-Askerî tarafından tanınan bir râvî olma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

2. METNİN ANLAMI

2.1. “Eddebe” Kelimesinin Anlamları

أَدَّبَ: “Ona öğretti” demektir. Zeccâc (ö. 311/923) أَدَّبَ fiilini Yüce Allah c.c. hakkında şöyle kullanmıştır: “وَهَذَا مَا أَدَّبَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ نَبِيَّهِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ”. Bu, Allah'ın Nebî'sine öğrettiği şeydir.¹¹⁷

أَدَّبَهُ أَشْكَالًا şeklinde kullanıldığında “Ona güzel ahlâkı ve nefse mücadeleyi öğrettim” demektir.¹¹⁸ Görüldüğü üzere eddebe fiili tek mef'ûl ile kullanıldığında “öğretti” anlamı içerirken أَدَّبَ ile iki

¹¹² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İmtâ' bi'l-erba'îne'l-mütebâyineti's-semâc'*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan eş-Şâfî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 1/97.

¹¹³ Sehâvî, *el-Makâsîd*, 1/770; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-eğâdisi'l-mevzû'a* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416), 1/327.

¹¹⁴ Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât* (Mısır: İdâratü't-Tibâati'l-Munîre, 1343), 1/87.

¹¹⁵ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 4/202.

¹¹⁶ Örneğin Ebû Dâvûd, *Sunen'*inde yer alan “Ebû Merhûm” künyeli râvînin isminin Abdurrahman b. Meymûn, “Ebu'l-Hasîb” künyeli râvînin isminin ise Ziyâd b. Abdurrahman olduğunu ilgili rivâyetin altına kaydetmiştir. Bkz. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezd Ebû Dâvud, *es-Sunen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Edeb 3", ve "Edeb 18".

¹¹⁷ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru's-Sadr, 1414), 1/236; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ* (Beirut: er-Risâle, 1426), 1/445.

¹¹⁸ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fi'ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î* (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/9.

mefûllü ya da te’kîtlî kullanımında “ahlâkın öğretilmesi” manasını taşımaktadır. Şu durumda incelemeye çalıştığımız rivâyetin metninde yer alan اَدَّبَ fiilinin tek mef’ûl almış olmasından hareketle “öğretti” anlamının kastedilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Bazı tasavvufî gruplar ise “eddebe” fiilini “elbise giydirdi” anlamında kullanmışlardır.¹¹⁹

2.2. Hadise Farklı Anlamlar Yüklenmesi

“Eddebe” fiiline terbiye etti anlamını yükleyenler olmuştur. Örneğin Kuşeyrî (ö. 465/1072) mezkûr rivâyet sonrası “Edebin hakikatinde hayırlı özelliklerin bir araya toplanması vardır.”¹²⁰ diyerek ahlâka vurgu yapmıştır. Nitekim sahâbîlerin sahip oldukları tüm güzel hasletlerin “*Beni Rabbim terbiye etti*” buyuran mükemmel mürebbî Nebî’nin (s.a.v.) bir eseri olduğu belirtilmiştir.¹²¹ “Eddebe” fiiline bu anlamın verilmesi sebab-i vürûdsuz rivâyetlerden kaynaklı olabildiği gibi belki de Buhârî’nin *Sahîh*’indeki “Kişi câriyesininin terbiyesini verdiği güzel (muâmeleyle) terbiye verirse¹²² ve ona öğrettiğinde güzel öğretirse ...”¹²³ (إِذَا أَدَّبَ الرَّجُلُ أُمَّتَهُ فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا) hadisinin anlam etkisi olabilir.

Tefsîrleri incelediğimizde ise mezkûr rivâyet bazen “*Kesinlikle sen pek yüce bir ahlâk üzere sin*”¹²⁴ âyetinin tefsîrinde¹²⁵ bazen de “*Ey inananlar! Peygamber’in evlerine, yemeğe çağırılmaksızın vakitli vakitsiz girmeyin; fakat davet edilseniz girin ve yemeği yiyince, dağılın. ...*”¹²⁶ âyetinin tefsîrinde¹²⁷ “terbiye etti” anlamı ile yer bulmuştur. Bu âyetlerin tefsîrlerinde mezkûr rivâyete sebab-i vürûdsuz yer verilmiş olması rivâyette anlam kaymasına yol açmış gözükmektedir.

“*Onu müthiş kuvvetlere sahip olan öğretti.*”¹²⁸ âyeti ile “*Allah sana Kitâbı ve Hikmeti indirdi ve bilmediklerini sana öğretti. Allah’ın senin üzerindeki lütfu çok büyüktür.*”¹²⁹ âyetinin tefsîrlerinde ise “eddebe” fiili “öğretti” anlamında kullanılmıştır.¹³⁰

¹¹⁹ Bkz. Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî İbn Akîle, *el-Fevâ'idü'l-celîle fi müselselâti Muhammed b. Ahmed 'Akîle*, thk. Muhammed Rıza (el-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1421), 1/101.

¹²⁰ Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhâlim Mahmud (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 2/445.

¹²¹ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kârî, *Mirâtu'l-mefâtîh şerhu mişkâtu'l-mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422), 1/275.

¹²² Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emriyye, 1323), 5/418.

¹²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Zühreir b.Nâsırunnâsır (Beyrut: Dâru Tavkî'n-necât, 1422), "Ehâdisu'l-Enbiyâ", 47.

¹²⁴ el-Kalem 68/4.

¹²⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Çur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422), 10/10; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Çur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384), 18/228; Muhammed Abdülazîz b. Ali eş-Şâzelî, *el-Edebu'n-Nebevî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1423), 1/233.

¹²⁶ el-Ahzâb 33/53.

¹²⁷ İsmail Hakkı b. Mustafa Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/214.

¹²⁸ en-Necm 53/5.

¹²⁹ en-Nisâ 4/113

¹³⁰ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 6/526; Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-A'rec en-Nîsâbü'rî

Kâsımî (1866-1914) rivâyette yer alan “eddebe” fiilini Bakara suresi 33. âyetinin tefsîrinde bağlama uygun şekliyle “öğretti” anlamıyla ele alırken Abese suresi 3-10. âyetlerinin tefsîrinde “terbiye etti” anlamını tercih ederek fiilin her iki anlamını da kullanmıştır.¹³¹

“Eddebe” fiiline “*Terbiyemi ne güzel eyledi*” yani ‘kesbî ve vehbî ilimlerin tümünü beşerden hiçbir kimsede görülmeyecek bir şekilde bana lütfeyledi’¹³² izahıyla “ilim öğretme” anlamını yükleyenler de olmuştur.

Senedinde yaşadığı sorun ve birincil hadis kaynaklarında yer almaması bu hadisin çok az şârih tarafından ele alınması sonucunu doğurmuştur. Rivayeti şerh edenlerden Munâvî (ö. 1031/1622) mezkûr hadisi “Rabbim bana zâhirî ve bâtinî güzel ahlâkı, nefis riyâzatını öğretti”¹³³ şeklinde şerh ederken, Aliyyu’l-Kârî (ö. 1014/1605) “O’nu Rabbi nasıl terbiye ettiyse O da ashabını öyle terbiye etti”¹³⁴ diyerek Rabbânî terbiyeye vurgu yapmıştır. İlgili rivâyet, “*Rasûlullah insanların ahlâkça en güzeli idi*” hadisinin şerhi bağlamında da ele alınarak “eddebenî” ifadesine terbiye etti manası verildiği de görülmüştür.¹³⁵

İncelemeye çalıştığımız bu hadisten hareketle Rasûlullah’ın (s.a.v.) üstün bir dil yeteneğine sahip olmasının gereğini şu örnekle anlamak mümkündür. Rasûlullah’ın (s.a.v.) Yemen’e gönderdiği mektup sonrası İslam’la şereflenme serüvenini “*وَاسْتَضَبْنَا فَأَسْتَضِي*” kelimeleriyle anlatan Abduhayr’ın bu lafızlarla neyi kastettiğini muhatapları anlayamayınca; “*هُوَ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ أَسْمَنًا*” ((Yani) Arabın kelâmında Müslüman olduk (manasındadır.))¹³⁶ yanıtını vermiş olması Peygamber’in (s.a.v.) tebliğ için kendi dilini, lehçelerini ve ağızlarını çok iyi bilmesini zorunlu kılmaktadır.

“Nebî (s.a.v.) lisanca Arabın en fasihi, beyânca en güzeli, onlara kelâmı en çok kolaylaştırıcı ve manaların faydalarını en çok bilenidir” diyen Câhız (ö. 255/869), O’nun (s.a.v.) sahip olduğu dil yeteneğinin sebebini şöyle açıklamıştır: “Çünkü O’nun (s.a.v.) doğumu Benî Hâşim’de olmuştur. Dayıları Benî Zühre’denir. Benî Sa’d b. Bekr’de emzirilmiş, Kureyş içerisinde büyümüştür. Benî Esed b. Abduluzza’dan biriyle evlenmiştir. Benî Amr’a hicret etmiştir ki onlar Ensâr’dan Evs ve Hazrec’lilerdir.”¹³⁷

Ayrıca Câhız, Arap kabilelerinin tümünün kendi kabilesi dışında neredeyse hiçbir kimseyi görememeleri dolayısıyla da edebiyat, bilgi ve kültürü sadece kendi kabilelerinden aldıklarını, ancak hac mevsiminde, Ukâz ve Zu’l-Mecâz panayırlarında bir süreliğine Mekke’de kaldıklarını,

en-Nîsâbûrî, *Garâ’ibü’l-Kur’ân ve regâ’ibü’l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1416), 6/199.

¹³¹ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî el-Kâsımî, *Me’hâsinü’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru İhyâ’i’l-kütübî’l-ilmiyye, 1418), 7/62; 9/406.

¹³² Münâvî, *et-Teyâr*, 1/53.

¹³³ Münâvî, *Feyzü’l-kâdir*, 1/224.

¹³⁴ Ali el-Kârî, *Mirkât*, 1/ 275.

¹³⁵ Muhammed Alî b. Muhammed Allân b. İbrâhîm el-Bekrî es-Siddîk İbn Allân, *Delîlü’l-fâlihîn li-turûki Riyâzi’s-şâlihîn* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1425), 5/77.

¹³⁶ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Kâsım b. Sellâm, *Garîbü’l-hadîs*, thk. Muhammed Abdülmûîd Hân (Haydarâbâd: Matbaatü Dâirati’l-Meârifî’l-Usmâniyye, 1384), 1/140.

¹³⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûbel-Kinânî el-Câhız, *er-Resâilu’l-edebîyye* (Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1423), 1/305.

buldukları süre zarfında da Kureyşlilerin ahlâkına, kullandıkları lafızlara ve onların idrâk kabiliyetlerine şahit olduklarını ifade etmiştir.¹³⁸

Câhız “eddebenî Rabbî” ifadesini Rasûlullah’ın (s.a.v.) yetiştiği çevreden elde ettiği dil yeteneğiyle izah etmiştir. Oysaki soruyu soran Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir de aynı muhitte yetişmişlerdir. Buna rağmen onların başka lehçe ve ağızlarla konuşan Arapları anlamakta zorlanmış olmaları bu ta’lîli biraz zayıf kılmaktadır. Rasûlullah’ın (s.a.v.) tebliğ görevini en iyi şekilde yapabilmesi için Arapçanın tüm lehçe, şive ve ağızlarını barındıracak vehbî bir dil yeteneğine ihtiyacı olduğu hususu izahıtan varestedir.

Nitekim İbnü’l-Esîr, Resûlullah’ın (s.a.v.) Arabın en fasihi, lehçeleri en iyi bileni olmasını semâvî bir lütuf, ilahî bir destek olduğunu; çünkü onun farklı topluluklarla, kabilelerle ve boylarla muhatap olmasının bunu zorunlu kıldığını ifade etmektedir. Sanki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber dışında atalarından hiçbir kimsenin bilmediği şeyleri ona öğretmiştir. Ona göre “*İnsanlarla akıllarının gücü nispetince konuşmakla emrolundum.*”¹³⁹ hadisi bu çerçevede irâd edilmiş olmalıdır.¹⁴⁰

Bu meyanda Rasûlullah’ın (s.a.v.) en fasih Arapçaya sahip olduğuna dair Ebu’l-Hattâb b. Dîhye (ö. 633/1235) şunları ifade etmiştir: “Allah Teâlâ, Rasûlüne vahyi tebliğ etme görevi verince dini beyân etme sorumluluğu yüklemiştir. Bunun için lügatların en fasihi, en açıklayıcı olanını seçmiş, daha sonra da onu cevâmîu’l-kelim ile desteklemiştir. Arabın en fasihi Kureyş’tir. Allah bu özellikleri dolayısıyla onları Arapların tümüne üstün kılmış, içlerinden de Muhammed’i (s.a.v.) seçmiştir. Onlar Arabın en fasihidirler. Baksana onların kelâmında Temîm’in an’ane’si, Kays’ın acrafe’si, Esed’in keşkeşe’si, Rabîa’nın kesese’si vardır.”¹⁴¹

Hz. Ali rivâyetinin sebep-i vürudunda Hz. Ali’nin Resûlullah’ın (s.a.v.) bazı kabile mensuplarıyla yaptığı konuşmalarda bazı Arapça ifadeleri anlayamadığı, Hz. Ebû Bekir rivâyetinde ise onun anlamakta zorlandığı bir konuşmayı Hz. Peygamber’in rahatlıkla anlayıp muhatabına cevap verdiği göz önünde bulundurulduğunda; hadiste yer alan “eddebe” fiilinin “öğretti” anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. Çünkü cümlelerin siyâk ve sibâkı bunu gerekli kılmaktadır. Ayrıca her iki rivâyette yer alan “eddebe” fiilinin tek mefûl almış olması da bunu teyit etmektedir. Şu durumda bu iki rivâyette yer alan “ادبى” fiilinden “Bana öğretti” anlamı kastedilmiş olmalıdır. Bu rivâyetlere kimi eserlerde zaman zaman sebep-i vürûdu ile yer verilirken bazen de taktî’ yaparak sebep-i vürûdsuz yer verilmiş olması “ادب” fiilinin yaygın anlamı olan “terbiye etti” anlamının öncelenmesine yol açmıştır. Dolayısıyla da “terbiye etti” anlamı zamanla yaygınlaşmıştır. Bu durum hadiste kastedilen anlamın dışına çıkılmasına yol açmış ve metinde farkında olmadan anlam kaymasına sebebiyet vermiştir. Sebep-i vürûdu zikredilmeyen İbn Mes’ûd

¹³⁸ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûbel-Kinânî el-Câhiz, *er-Resâilu’s-Siyâsiyye* (Beirut: Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 1/104.

¹³⁹ Bu rivâyet sened itibarıyla çok zayıf kabul edilmiştir. Bkz. Keşfu’l-hafâ, 1/223.

¹⁴⁰ Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi ğaribi’l-ħadîş ve’l-eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Beirut: el-Mektebetü’l-ilmîyye, 1399), 1/4.

¹⁴¹ Kays ve Temîm kabilelerinde “el-an’ane” kelimesinin baş tarafındaki hemzeyi ayn yapmaktır. *إِنَّكَ عِنَّا، وَأَسْلَمَ عَسَلَمَ*. örneklerinde olduğu gibi. Rebîa ve Mudar’da “el-keşkeşe” müennes, muhâtab kâf harfi sonrası şin harfi getirmektedir. *رَائِي كَيْشٌ وَمُرَّتٌ بَكَيْشٌ* örneklerinde olduğu gibi. “el-Kesese” ise müzekkerlerde kâf harfi sonrası ya da kâf harfi yerine sin harfi kullanılmaktadır. Bkz. Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Ķâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî (Kuveyt: el-Meclisu’l-Vatanî, 1419), 1/21-3.

rivâyetinde yer alan “ادبى” lafzının “beni terbiye etti” şeklinde anlaşılması da bu çerçevede değerlendirilmek mümkündür.

Sonuç

Çalışmamızda ele aldığımız “Eddebenî rabbî” rivâyetinde isnâdın, Ali b. Ebî Tâlib → Ebû Umâre → Süddî → Ziyâd b. Hayseme” kısmı muttasıl olup râvîlerinin güvenilir olduğu görülmüştür. Fakat söz konusu isnâdda Ziyâd sonrası iki râvînin -ki bu iki râvî hadisi tahdîs sîgasıyla nakletmişlerdir- kimliklerinin sorunlu olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan Muhammed b. Sehl’in künyesiz ve nisbesiz zikredilmesi râvî tenkidi açısından mechûlü’l-ayn durumu tespitine sebep olmuştur. Zira ricâl eserlerinde yer alan Muhammed b. Sehl’lerden kimisi tevsîk edilmişken kimisi cerh edilmiştir. Bu durum onun hakkında karar vermeyi zorlaştırmaktadır. Diğer râvî Yahyâ b. Abdülazîz el-Celûdî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fakat kaynaklarda Abdülazîz b. Yahyâ el-Celûdî isminde iki ayrı şahsa yer verilmiş olup her ikisi de münekkitlece tenkit edilmemiştir. Bu durumda el-Askerî ya mechûl bir râvîden nakilde bulunmuş ya da vehm veya istinsah hatası dolayısıyla râvînin isminde kalb söz konusudur denilebilir.

Mezkûr rivâyeti nakleden el-Askerî hakkında ise ricâl kayıtlarında biri hadis dalında, diğeri edebiyat dalında şöhret bulmuş iki şahsa rastlanılmıştır. Her ikisi de güvenilir gözükmektedir. Şu durumda el-Askerî’nin güvenilir bir râvî olmasından hareketle kendisinden rivâyette bulunduğu el-Celûdî’nin de sika veya zayıf bir râvî olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim muhaddislerin meşhur veya marûf râvî olmaları hasebiyle eserlerinde bazı râvîlere nisbesiz ve künyesiz yer verme geleneğinin bu rivâyette de görüldüğünü söylemek mümkündür. Gerek Ebû Ahmed el-Askerî’nin gerekse Ebû Hilâl el-Askerî’nin güvenilirlik vasfına sahip olmaları hadisin kendisinden tahammül edildiği râvî el-Celûdî’nin de güvenilir olma ihtimalini artırmaktadır. Özellikle de bu rivâyetin sahibi *Kitâbü’t-Taşhîf ve’t-tahrîf* ve benzeri eserleriyle hadis dalında ün yapmış Ebû Ahmed el-Askerî ise bu güven daha da artmaktadır.

Sonuç olarak râvîlerden Yahyâ b. Abdülazîz el-Celûdî ile Muhammed b. Sehl’in durumları isnâdı zayıflatmıştır. Ancak gerek hadisi nakleden el-Askerî’nin güvenilir bir râvî oluşu gerekse rivâyetin zayıf da olsa farklı sebep-i vürûd ile Hz. Ebû Bekir târîkiyle de nakledilmiş olması mezkûr rivâyete karşı güveni biraz artırmıştır. Muhaddislerin genel eğilimi rivâyetin zayıf olduğu yönündedir. Eserinde rivâyetin yanına sahîh remzi koymuş olan Suyûtî’nin bu görüşünü destekleyecek herhangi bir delil ya da karîneye rastlanılmamıştır. Rivâyetin aslı olmadığını ifade eden muhaddisler ise bu iddialarının gerekçelerini ortaya koymamışlardır.

Metin olarak mezkûr rivâyet; gerek İbn Mes’ud rivâyetiyle gerekse Rasûlullah’ın (s.a.v.) Arabın en fasihi olduğunu ifade eden rivâyetlerle desteklenmesiyle “manaca sahîh” vasfı kazanmış, O’nun (s.a.v.) sahip olduğu Cevâmiu’l-kelim vasfıyla da bu mana sıhhati teyid edilmiştir. Hadisin içeriğinin iman ve ahkâmıla ilgili konular içermemesi, ayrıca herhangi bir bid’at görüşü de destekler mahiyette olmaması metnin kabulünü kolaylaştırmıştır.

Şu durumda rivâyet bize göre anlamca sahîh, isnâd yönüyle ileri derecede zayıf konumdadır.

İslam âlimlerinin, “zayıf hadislerin itikat ve ahkâmın dışında kalan fedâil ve ahlâk gibi hususlarda kullanılabileceği” görüşü mezkûr rivâyetin bazı eserlerde yer bulmasını sağlamıştır.

Rivâyeti anlam kayması yönünden ele aldığımızda; bazı tefsîrlerde hadisin metninde yer alan رَبِّ fiilinin metinde kastedilen “öğretti” anlamı yerine “terbiye etti” anlamında kullanılması bu fiilin ikinci anlamının tercih edildiğini göstermektedir. Bu durum hadisin mefhûmunda zaman zaman anlam kaymasına yol açmıştır. Bunun sebebi ya İbn Mesûd’dan gelen sebab-i vürûdsuz rivâyete kimi eserlerde yer verilmesi ya da Hz. Ali’den nakledilen rivâyetin birçok eserde sebab-i vürûdsuz nakledilmiş olmasıdır. Bu durum hadisleri doğru anlamada sebab-i vürûdun önemi yanında taktî yaparken dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l-hafâ' ve müzîlû'l-ılbâs*. thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf. 2 Cilt. el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 1420.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî - Ziyâd Muhammed Mansûr. *Suâlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed ibn Hanbel fi cerhi'r-ruvâti ve ta'dilihim*. 1 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1. Basım, 1414.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mir'âtu'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1422.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Cemheretü'l-emşâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fi ricâli Me'âni'l-âşâr*. thk. Muhammed Hasan İsmâîl. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1427.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1422.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1404.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-evsat*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyid. Kahire: Dâru't-Turâs, 1. Basım, 1397.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar*. thk. Muhammed Züheyr b.Nâsirunnâsir. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-necât, 1422.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûbel-Kinânî. *er-Resâilu'l-edebiyye*. 1 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2. Basım, 1423.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûbel-Kinânî. *er-Resâilu's-siyâsiyye*. 1 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/106. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Cürcânî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsûf b. İbrâhîm es-Sehmî. *Târîhu Cürcân*. 1 Cilt. Beyrut: 1407.

- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. thk. Muvaffik b. Abdullah. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1406.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî. *Ṭabaḳâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezd Ebû Dâvud. *es-Sunen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-şahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419.
- Efendioğlu, Mehmet. "Silef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/199. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Elbânî, Nâsırüddîn. *Za'ifu'l-Câmi'i's-şâgîr ve ziyâdatüh*. 1 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Elbânî, Nâsırüddîn. *Silsiletü'l-eḥâdîsî'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eşeruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Meârif, 1412.
- Emin, Muhsin. *A'yânü's-Şî'a*. thk. Hasan el-Emin. Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1403.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî. *Tezkiretü'l-mevzû'ât*. Mısır: İdâratü't-Tıbbâti'l-Munîre, 1343.
- Feyyûmî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî. *el-Miṣbâhu'l-münîr fi garîbi's-Şerḥi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*. 1 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 8. Basım, 1426.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Udebâ*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1993.
- Hemdânî, Ebû Muhammed b. el-Hasen b. Ahmed b. Yakûb. *Kitâbu'l-iklîl min aḥbâri'l-Yemen ve ensâbi Himyer*. thk. Muhammed b. Ali b. el-Huseyn el-Ekr'a. 1 Cilt. San'a: Vizâretü's-Sekâfe, 1425.
- Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî. *Kenzü'l-ummâl fi suneni'l-aḳvâl ve'l-ef'âl*. Beyrut: er-Risâle, 5. Basım, 1405.
- Huseynî, Ebü'l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Huseynî ed-Dımaşkî. *el-İkmâl fi zikri men lehû rivâye fi Müsnedi'l-İmâm Ahmed mine'r-ricâl sivâ men zükire fi Tehzîbi'l-Kemâl*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 1 Cilt. Karaçi: Menşurâtu Câmiati'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1409.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşḥâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- İbn Akîle, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî. *el-Fevâ'idü'l-celîle fi müselselâti Muḥammed b. Ahmed 'Aḳîle*. thk. Muhammed Rıza. 1 Cilt. el-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1421.
- İbn Allân, Muhammed Alî b. Muhammed Allân b. İbrâhîm el-Bekrî es-Siddîk. *Delîlü'l-fâlihîn li-turuḳi Riyâzi's-sâlihîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 4. Basım, 1425.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Huseyn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme. Dâru'l-Fikr, 1415.
- İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1271.

- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yâni 'ulemâ'i'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İmtâ' bi'l-erba'îne'l-mütebayineti's-semâ'*. thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan eş-Şâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *İthâfû'l-mehera bi'l-fevâ'idî'l-mübtakire min etrâfi'l-aşere*. 19 Cilt. Medine: Merkezi Hıdmeti's-Sünneti ve's-Sireti'n-Nebeviyye', 1. Basım, 1415.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-Mizân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 1390.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tebşîrû'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1. Basım, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1. Basım, 1393.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *et-Târîh*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezi'l-Bahsi'ilmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1. Basım, 1399.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî. *el-İkmâl fi refi'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 3. Basım, 1414.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî. *Ricâlü Şahîhi Muslim*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1407.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî. *Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Feryâbî. 1 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1. Basım, 1417.
- İbn Nâsirüddîn, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî. *Tavzîhu'l-Müştebih fi zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*. thk. Muhammed Nuaym el-Irksûsî. 10 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1. Basım, 1993.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî. *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sunen ve'l-mesânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 1 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1408.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî. *İkmâlu'l-İkmâl*. 5 Cilt. Mekke: Câmiatü Ummi'l-Kurâ, 1. Basım, 1410.
- İbn S'ad, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1. Basım, 1968.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Ehâdîsü'l-kuşşâş*. thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. 1 Cilt. Beyrut: el-Matbûâtu'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1405.

- İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Duafâ ve'l-Metrûkûn*. thk. Abdullah el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1400.
- İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- İbnu'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eşer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399.
- İbnu'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbnu'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl İbnu'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî. *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411.
- İbnu'l-Mukrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-İsfahânî. *el-Mu'cem*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Sa'd. 1 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1419.
- İbnu'l-Mülakın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Bedrü'l-münîr fi tahrîci ehâdîsi ve'l-âsârî'l-vâkıati fi's-Şerhi'l-kebîr*. thk. Mustafa Ebu'l-Ğayt. 9 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1. Basım, 1425.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Târîhu's-sikât*. Dâru'l-Bâz, 1405.
- Karahan, Abdullah. *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdülmuîd Hân. 4 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Dâirati'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1. Basım, 1384.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî. *Me'hâsinü't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 7. Basım, 1323
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furḳân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülişlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmud. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Mansûrî, Ebû Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali. *İrşâdu'l-gâsî ve'd-dânî ilâ terâcimi şuyûhi't-Taberânî*. 1 Cilt. Mektebetü İbn Teymiyye, 1. Basım, 1427.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 1400.
- Moğultay, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed. 12 Cilt. el-Fârûku'l-Hadîsetu li't-Tibâi ve'n-Neşr, 1. Basım, 1422.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-şâjîr*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-İmâmî's-Şâfiî, 2. Basım, 1408.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *Feyzü'l-ḳadîr şerhu'l-Câmi'i's-şâjîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1. Basım, 1356.

- Muslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-şâhîhu'l-muhtasar*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *Telhîsu Târîhi Nisâbûr*. Tahrân: Kitâbhâne İbn Sînâ, ts.
- Nisâbûrî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-A'rec en-Nisâbûrî. *Garâ'ibü'l-Ḳur'ân ve reğâ'ibü'l-furḳân*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1416.
- Öz, Mustafa “Celûdî”. 7/272. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/272. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbûrî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Ḳur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1422.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Makâşidü'l-ḥasene fi beyâni keşîrin mine'l-eḥâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1405.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *et-Tuhfetü'l-laṭife fi târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1414.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Makâşidü'l-ḥasene fi beyâni keşîrin mine'l-eḥâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ'*. thk. Ahmed Muhammed Abdurrahman. 1 Cilt. Tab'atu'l-Mahmudiyye, 1. Basım, 1414.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. 1 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1. Basım, 1382.
- Subkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tinâhî. 10 Cilt. Dâru Hicr, 2. Basım, 1413.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Câmiu'l-Eḥâdîs*. Dâru'l-Fikr, 1414.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Câmi'u's-şâgîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Lübübü'l-Lübâb fi tahrîri'l-Ensâb*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-eḥâdîsi'l-müştehire*. thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Riyâd: İmâdetü şu'ni'l-mektebât, ts.
- Şâzelî, Muhammed Abdülazîz b. Ali. *el-Edebu'n-Nebevî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 4. Basım, 1423.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-eḥâdîsi'l-mevzû'a*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsaf*. thk. Abdulmuhsin b. İbrahim. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-hameyn, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali. *el-Fihrist*. 1 Cilt. İsfahan: el-Mektebe el-Murtazaiye li İhyâi'l-Âsâri'l-Ca'feriyye, ts.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İliminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Huseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ğâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî. Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî, 1419.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1413.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Muğnî fi'd-ğ-afâ*. thk. Nuruddîn İtır. 2 Cilt. Katar: İdâretu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Muktenâ fi serdi'l-künâ*. thk. Muhammed Sâlih Abdulazîz el-Murâd. 2 Cilt. Medine: el-Meclisu'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1408.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Mu'în fi tabakâti'l-muğaddişîn*. thk. Hemmâm Abdurrahim Saîd. 1 Cilt. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1. Basım, 1404.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 3. Basım, 1405.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.